

İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Manisa Ve Çevresi Örneği (Xvi-Xx. Yüzyıllar)♦♦

The Nomads During The Settlements: The Example Of Manisa And Ist Environment (16th -20th Centuries)

Alpaslan DEMİR*

Özet

1071 Malazgirt Savaşı akabinde Anadolu'nun Türkleşmesiyle birlikte Manisa ve çevresi, aynen bütün Anadolu'da olduğu gibi yeni bir iskân dönemine girmiştir. Bu çerçevede yerleşik nüfus yanında Oğuz boyları ağırlıklı olmak üzere diğer konar-göçer gruplar da gelerek, Türk hâkimiyetine geçen sahalarda yerleşmişlerdir. Manisa ve çevresinde kalıcı Osmanlı egemenliğinin kurulması XV. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir. Daha ilk Türkleşme döneminden itibaren kırsal kesimde yerleşik ahalinin yanı sıra coğrafi yapının uygunluğu nedeniyle konar-göçer unsurlarında bu bölgede olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada 16. Yüzyıl Tahrir defterlerine göre Manisa kazası kırsal yerleşmeleri ele alınmıştır. Bu çerçevede bu yerleşmelerin ne kadarının konar-göçerler tarafından meskun olduğu ortaya konularak, bunların 16. yüzyıldan 20. yüzyıla giden süreçte ortadan kalkan yerleşmelerle ilintisi incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İskân, Konar-göçer, Tarihi coğrafya, Kayıp köy, Manisa.

Abstract

1071 Malazgirt war and then Anatolia was Turkified. So Manisa and its environment went in a new settlement period as all the Anatolia. In this frame, Oğuz sizes and other nomads near the settled population came and they settled to the Turkish fields. The establishment of the Ottoman rule in the Manisa and its environment happened in the first

♦ Bu çalışma, Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ yürütücülüğünde yapılmakta olan 113K101 nolu TÜBİTAK/SOBAG projesinin bir bölümüdür. Katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

• Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 5-7 Kasım 2015, Manisa-Türkiye'de sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

* Prof.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT, alpaslandemirtr@yahoo.com

quarter of the 15th century. Since the first Turkified period, it is known that there were nomads beside settled people in the countryside.

In this paper, according to the 16th century Tahrir registries, the rural settlements in Manisa have been told. In this frame, firstly how many settlements were inhabited by nomads and then the relation of these settlements that were eliminated from 16th century to the 20th century will be examined.

Key words: Settlement, Nomad, Historical Geography, Lost village, Manisa.

Giriş

1071 Malazgirt Savaşı akabinde Anadolu'nun Türklerin hâkimiyetine girmeye başlaması ile birlikte Anadolu yeni bir iskân dönemine girmiştir. Bu çerçevede yerleşik nüfus ile birlikte konar-göçer gruplar da gelerek, Türk hâkimiyetine geçen sahalarda yerleşmişlerdir. Batı Anadolu bölgesi 1300'lere kadar Bizans hâkimiyetinde iken Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve Moğol istilaları sebebiyle Türkmenlerin Batı uç bölgelerine tazyiki sonucu Bizans hâkimiyetindeki bölgelere Türkler girmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak zaten hâkimiyeti oldukça zayıflamış olan Bizans'a ait bu bölgelerde Türkler şehir ve kasabaları ele geçirmeye başladılar. Manisa çevresi 1305'e kadar Saruhan Bey tarafından ele geçirilmişken şehrin ele geçirilmesi 1313 yılında olmuştur. Saruhan Bey zamanında Manisa ve çevresinin artık Türklerin elinde hemen hemen tamamen Türkleşmiş bir bölge olduğu söylenebilir.¹

Yerleşme isimleri, ismi veren toplumun kültürel yapısını yansıtması yanında, bölgenin coğrafi yapısı, üzerinde yerleşmiş olanların ekonomik, kültürel ve siyasi etkilerinin izlerini de taşır. Bu bağlamda yer isimleri tarih, sosyoloji ve dil gibi disiplinlere önemli ham bilgi de vermektedir.² Türkler, “yeni kurdukları yerleşmelerin isimlerini” eski geleneklerine göre vermişlerdir. Nitekim bu açıdan kendi oymak veya boylarının adlarını yahut değer verdikleri bir şahsiyetin adını yerleşmelere isim olarak kullanmışlardır. İsim vermede bazen dini kaynaklı motifleri bazen de çevrelerindeki bitki veya fiziki çevre unsurlarını kullanmışlardır. Yerleşme isimlerini koyarken adeta bir coğrafyacı dikkati ile hareket edip, kendi kültürlerini yaşadıkları çevreye nakşetmişlerdir.³ Yapılan çalışmalar göstermektedir ki Anadolu'daki yer adlarının büyük bir çoğunluğunu, Türklerin verdikleri adlar oluşturmaktadır. Türkler, Anadolu ve çevresini vatan

¹ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazısı*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 17-18.

² Mehmet Salih Erpolat, “Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları, Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *SBArD*, Yıl 1, S. 1, Mart 2003, s. 3.

³ Enver Çakar, “Halep Sancağında Türkçe Yer Adları”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 85.

haline getirirken, yerleşme adları vasıtasıyla bu topraklara damgalarını vurmuşlardır.⁴ Anadolu topraklarında Türkler tarafından yeni kurulan köyler olduğu gibi, gayrimüslimler tarafından meskûn hale getirilen yerleşmeler de bulunmaktadır. Bazı durumlarda da önceleri tamamen Müslümanların sakin olduğu köylere sonradan gayrimüslimlerin yerleşmesiyle her iki dini grubun beraber yaşamaya başladıkları karışık köyler veya Müslümanların o yerleri terk etmesi ile tamamen gayrimüslimlerin yaşadığı köyler olmuştur. Bu vaziyet doğru tahlil edilemediğinde ise Osmanlı coğrafyasındaki demografik hareketler doğru yorumlanamayacaktır.⁵

Manisa Kazası'nda İskan ve Konargöçerler

Türkler, gayrimüslim yerleşmelerine yerleşip onlarla birlikte yaşamaya başladıklarında yerleşmenin ismini değiştirmemiş, sadece kendi ağızlarına uygun halde telaffuz etmişlerdir. Fakat kendilerinin kurdukları yerleşmelere de Türkçe isimler vermişlerdir. Nitekim Manisa Kazası yerleşme isimleri incelendiğinde Horos, Yorga, Evranos gibi birkaç istisna dışında yerleşim yerleri isimlerinin tamamı Türkçe kökenlidir. 16. Yüzyılda Manisa kazasında gayrimüslimler merkez köylerden Çatal Kilise ve Horos; Emlak nahiyesinde ise Kafir Boz köyünde mukimdir. 1531 yılında gayrimüslim nüfus⁶ 20 nefer iken 1575 yılında 60 nefer kayıtlıdır.

Manisa Kazası yerleşim yerlerinde konar-göçer nüfus oldukça fazla idi. Oransal anlamda bakıldığında 16. yüzyıl Manisa Kazası nüfusun yaklaşık % 45'i konar-göçerlerden oluştuğu görülmektedir.⁷ 16. yüzyıl içerisinde konar-göçer zümrenin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş olmalıdır. Nitekim 1531'deki nüfus 1575 ile kıyaslandığında köylü-çiftçi reyanın nüfus artışı % 54 iken, bu oran konargöçerlerde % 38'dir. Feridun Emecen bu durumu, başka bir etken yok ise, konar-göçer zümrenin bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ile alakalı olabileceğini ifade etmektedir.⁸

⁴ Fatma Açıkgöz, *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004, s. 6-7; Murat Hanılçe, "Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)", *Turkish Studies*, C. 8, S. 2, Kış 2013, s. 89-135.

⁵ Mehmet Salih Erpolat, a.g.m., s. 13; Alpaslan Demir, "XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme", *History Studies International Journal of History*, 3/2, 2011, 125-145.

⁶ Feridun Emecen, a.g.e., s. 158.

⁷ Feridun Emecen, a.g.e., s. 157.

⁸ Feridun Emecen, a.g.e., s. 156-157.

Yusuf Halaçoğlu'nun⁹ ve Feridun Emecen'in¹⁰ çalışmaları incelendiğinde Manisa'da 137 yerleşmede konar-göçerlerin ya tamamen ya da yerleşiklerle birlikte meskun olduğu görülmektedir. Tahrir defterlerine göre 16. yüzyıl Manisa kazasında 211 köy kaydı tespit edilmiştir.¹¹ Dolayısıyla yerleşmelerde konargöçerlerin ağırlığı ortadadır.

Tübitak tarafından desteklenen proje¹² çerçevesinde yapılan arşiv ve saha çalışmalarının sonuçlarına göre incelenen üç bölgede 16. yüzyılda var olup sonraki yüzyıllarda terk edilmiş ve zaman içerisinde ortadan kalkmış yerleşme oranları Manisa'da % 65,40; Konya'da % 67,70 ve Sivas'ta % 55,81 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar da göstermektedir ki genel olarak Anadolu kırsalında 16. yüzyılda var olan yerleşmelerin (köy ve nüfus barındıran mezarlar) % 60'ından fazlası bugün mevcut değildir (bkz. Tablo I). Terk edilmiş ve ortadan kalkmış yerleşmelerin bu kadar yoğun olması bir problemin var olduğuna delalet eder. Bu problemin nelerden kaynaklanmış olabileceğini anlayabilmek için yerleşmelerin hangi zaman dilimlerinde hangi yoğunlukta kaybolduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Her bölgenin kendine göre coğrafi, iktisadi ve sosyal farklılıkları olduğu göz önünde bulundurulursa yerleşmelerin terk edilmesi/ortadan kalkmasının sebepleri ve dönemleri de buna paralel olarak farklılık göstereceği aşikardır.

Tablo I: 16. Yüzyılda Manisa, Konya ve Sivas Kazalarında Mevcut Yerleşme Sayıları ve Kayıp Oranları

Mekan/ Konu	Manisa		Konya		Sivas	
	Köy					
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam yerleşme sayısı	211	100	240	100	353	100
Devam eden yerleşme sayısı ve oranı	73	34,60	80	33,30	156	44,19
Kayıp yerleşme sayısı ve oranı	138	65,40	160	67,70	197	55,81

16. yüzyılda var olan yerleşmelerin devamlılığı 1600-1950 yılları aralığında elliler yıllık dönemler halinde incelendiğinde söz konusu üç bölgede farklılık

⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK. Yay., C. I-VI, Ankara 2009

¹⁰ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yay., Ankara 2013.

¹¹ BOA.TD. 165, 20-91; TKGM.KKA.TD 115, 19a-81a.

¹² Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir-Emine E. Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

göstermektedir. Bu durum hiç şüphesiz bölgelerin coğrafi, iktisadi ve sosyal durumları ile ilintilidir. Bu çerçevede bakıldığında yerleşmelerin en yoğun kayıp dönemi Konya'da 1600-1650; Sivas'ta 1600-1650 yılları aralığı iken Manisa'da 1800-1850 yılları aralığıdır. En fazla ikinci kayıp dönemi ise Sivas'ta 1650-1700; Konya'da 1750-1800 ve Manisa'da 1600-1650 yılları aralığı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yerleşmelerin kayboluş nedenleri zamansal ve nedensel olarak her bölge için farklılık göstermektedir. Bu çerçevede diğer bölgelerle kıyaslandığında yerleşmelerin ağırlıklı olarak kaybolmasında Manisa'da yaşanan 200 yıllık gecikmenin nedeni bir problem olarak ortadadır (bkz. Tablo II).

Tablo II: 16. Yüzyılda Manisa, Konya ve Sivas Kazalarında Mevcut Yerleşmelerin Çeşitli Zaman Dilimlerindeki Kayıp Oranları

Konu/ Mekan	Kayıp Dönemi	0	1	2	3	4	5	6	7	Toplam
	Zaman Dilimi	1530-1584	1600-1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900	1900-1950	
Manisa	Kayıp köy sayısı	46	26	3	17	3	60	13	16	(46+) 138
	%	X	18,84	2,17	12,32	2,17	43,47	9,42	11,61	
Konya	Kayıp köy sayısı	30	96	14	6	26	8	10	0	(30+) 160
	%	X	60,00	8,75	3,75	16,25	5,00	6,25	0	
Sivas	Kayıp köy sayısı	35	79	69	10	0	10	29	0	(35+) 197
	%	X	40,12	35,02	5,07	0	5,07	14,72	0	

Tabloya bakıldığında Manisa kazasında Sivas ve Konya'ya nispetle Celali isyanlarına bağlı kayıp oranı düşüktür. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılın başlarında Celali isyanları olarak nitelendirilen kargaşa dönemi Anadolu'nun pek çok bölgesinde sıkıntılara neden olmuştur. Bu kargaşa döneminin bir yansıması olarak Konya ve Sivas bölgesinde pek çok köy harap olmuş ve terk edilmiştir. Kırsal alanda meskûn olanlar buna direnç gösterememiştir. Manisa da Celali kargaşasından oldukça muzdarip olan bir bölgedir.¹³ Buna karşın diğer bölgelere nispetle köylerin terk edilmesine karşı bir direnç gösterilmiştir. Bu dirençte Manisa bölgesi arazisinin verimli olması önemli bir etkidir. Bir bakıma insanlar yaşadıkları bütün olumsuzluklara karşın hala karınlarını doyurabilmektedir. Yapılan çalışmadan anlaşıldığı üzere bu dirençte bir diğer etken aşiretlerdir.

Yusuf Halaçoğlu'nun ve Feridun Emecen'in çalışmaları incelendiğinde 137 yerleşmede konar-göçerlerin, ya tamamen ya da yerleşiklerle birlikte meskûn olduğu görülmektedir. Tahrir defterlerine göre 16. yüzyıl Manisa kazasında 211

¹³ Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yay., İstanbul 1944; Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1944.

köy kaydı tespit edilmiştir. Dolayısıyla yerleşmelerde konargöçerlerin ağırlığı ortadadır. Konar göçerlerin meskûn olduğu 137 yerleşmenin 75'i 1600-1950 yılları aralığında ortadan kalkmıştır (bkz. Tablo III).

Tablo III: 1600-1950 Aralığında Manisa Kazası'nda Kaybolan Yerleşme Sayıları

	1600-1650	1650-1700	1700-1750	1750-1800	1800-1850	1850-1900	1900-1950
Aşiretlerin meskun olduğu yerleşmeler de kayıplar	5	1	9	1	40	8	11
Genel Kayıplar	26	3	17	3	60	13	16

Bahsi geçen bu dönemde ise Manisa kazasında mevcut 211 köyün 138'i terk edilerek ortadan kalkmıştır. Hattı zatında genel kayıplara bakıldığında iki dönemde sıkıntı yaşandığı görülmektedir. En fazla sıkıntı yaşanan dönem 1800-1850 aralığıdır. Kayıpların yaklaşık % 44'ü bu dönemde olmuştur. Celali fetretine bağlı olarak yaşanan kayıplar ise ikinci sırada olup genel kayıpların yaklaşık % 19'una tekabül eder. Buradaki problem Sivas ve Konya'nın aksine neden Manisa bölgesinde asıl kayıpların yaklaşık 200 yıl sonra 1800-1850 aralığında olduğudur. Yukarıda da ifade edildiği üzere arazi çalışmalarından da anlaşılan Manisa bölgesinin verimli olması bunda etkindir. Bir diğer etken ise bölgedeki kır yerleşmelerinde aşiretlerin meskûn olmasıdır. Aşiretlerin hem hareketli hem de aşiret bilinci ile toplu hareket etmeleri yaşanan kargaşalardan daha az zararlar görmesine neden olmuş olmalıdır. Herhangi bir problemde yaylak-kışlak geleneğinin de etkisi ile kısa süreli terk edişler ve akabinde tekrar geri dönemler yaşanmış olabilir.¹⁴ 1800-1850 aralığında hem genel kayıplar hem de aşiretlerin meskun olduğu yerleşmelerdeki kayıpların en fazla yaşanması ise Karaosmanoğulları¹⁵ ile alakalıdır. Ayan olarak ortaya çıkan Karaosmanoğullarının bu bölgede yaptıkları zulümler gerek sicillere gerekse diğer kaynaklara oldukça fazla bir şekilde yansımıştır. Diğer dönemlerde yaşanan eşkıyalık hareketlerine göre Karaosmanoğullarının hemen hemen bölgede tek ve resmi görevli olması hasebiyle daha rahat hareket etmiş olmaları aşiretlerin de direncini kırmış olmalıdır. Bu arada İzmir'in de bir liman kenti olarak yükselişe geçmesi ve iş olanaklarının fazlalaşması İzmir'i bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Dolayısıyla sıkıntı yaşayanların kolayca gidebilecekleri ve iş bulabilecekleri bir alternatifleri oluşmuştur. Ayrıca arazide yapılan çalışmada günümüz köylülerinin geçmişten günümüze gelen anlatılarla halen hafızasında yer bulan köylerin toplulaşması da bir diğer etken olabilir.

¹⁴ Todorova, insanların rahatsız olduğu durumlarda kitleler halinde başka bölgelere göç edebildiği gibi bazı bölgelerde ise tekrar konar-göçerliğe (re-nomadizm) dönüş olduğunu ifade etmektedir, bkz. Maria N. Todorova, "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balcaniques*, No. 2, 1988, s. 61.

¹⁵ Yuzo Nagata, *Tarihîte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK Yay., Ankara 1997.

Sonuç

Sonuç olarak köylerin terk edilmiş ve ortadan kalkışında her bölgenin kendine göre coğrafi, iktisadi ve sosyal farklılıkları olduğu göz önünde bulundurulursa yerleşmelerin terk edilmesi/ortadan kalkmasının sebepleri ve dönemleri de buna paralel olarak farklılık göstereceği aşikardır. Manisa buna örnek teşkil eder. Manisa'nın coğrafi durumu ve arazisinin verimli olması yanında kır yerleşmelerinde oldukça fazla bir şekilde aşiretlerin meskun olması bu bölgedeki kayıp oranlarını diğer bölgelere nispetle 200 yıl geciktirmiştir.

KAYNAKÇA

I- Yayınlanmamış Arşiv Kaynakları:

- a) İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi: (BOA.TD.)
- Tahrir Defterleri No: 165.
- b) Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi: (TKGM.KKA.TD.)
- Tahrir Defterleri No: 115.

II- İncelemeler:

- AÇIKGÖZ, Fatma, *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004.
- ÇAKAR, Enver, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 83-107.
- DEMİR, Alpaslan, "XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme", *History Studies International Journal of History*, 3/2, 2011, 125-145.
- EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yay., Ankara 2013.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, "Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları, Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *SBArD*, Yıl 1, S. 1, Mart 2003, s. 1-15.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman-Alpaslan Demir-Emine E. Özünlü, *Türkiye'nin Kayıp Köyleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK. Yay., C. I-VI, Ankara 2009.
- HANİLÇE, Murat, "Vatan Topraklarındaki İmza: Türk Yer Adları, Zile Kazası Örneği (1455-1575)", *Turkish Studies*, C. 8, S. 2, Kış 2013, s. 89-135.
- NAGATA, Yuzo, *Tarihte Áyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK Yay., Ankara 1997.

TODOROVA, Maria N., "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balcaniques*, No. 2, 1988, s. 55-63.

ULUÇAY, Çağatay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul 1944.

ULUÇAY, Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yay., İstanbul 1944.